KADER

Orgaan voor functionarissen van het Humanistisch Verbond

6e JAARGANG - JANUARI-FEBRUARI 1963 - NR. 1

INHOUD

DE GEMEENSCHAP

De ledenwerving 1
Schriftelijk contact 3
Noteert u dit even? 4
Versterking der gelederen 5
Waar blijven de jaarverslagen? 5
Oriëntatie in het groepswerk (deel II) 6
Het formuleren van diskussievragen 10
De groepsdiskussie in de praktijk 12
Bevolkingsvraagstuk 15
Kan dat nu niet anders? 16
De leidende grondgedachten van het moderne a-godsdienstige humanisme 17

GEESTELIJK VERZORGING

Wat is humanistische geestelijke verzorging (deel II) 20
Het pastorale gesprek 23

KADER

ORGAAN VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

REDACTIE: TH. W. POLET, EMMALAAN 16, SOESTDIJK, TELEFOON 02955-2508

ADMINISTRATIE: OUDEGRACHT 152, UTRECHT, TELEFOON 030—10163

De Gemeenschap

RUBRIEK VOOR DE GEMEENSCHAPSFUNCTIONARISSEN

DE LEDENWERVING

Nu de cijfers over de stand van het ledenverloop in 1962 bekend zijn, valt op te merken, dat de aanwas nog steeds achterblijft bij de toenemende invloed, die het Verbond in de samenleving uitoefent. De vraag rijst, of het geen tijd wordt, aan stelselmatige ledenwinning weer eens aandacht te besteden. We hebben dat de laatste jaren niet gedaan, hoewel er toch in verschillende gemeenschappen één of meer leden of bestuurders zijn, die er wat tijd aan geven, soms met opmerkelijke resultaten. Het leek ons daarom gewenst, hen iets van hun ervaringen te laten vertellen. Hieronder volgt de eerste bijdrage, in het volgend nummer komt de tweede en we hopen natuurlijk, dat het daarbij niet blijft en ook anderen zich zullen melden. (red.)

Evenals bij de oprichting van het Verbond in 1946 hebben we ook nu nog dikwijls het gevoel, bezig te zijn met een experiment, waarvan betekenis en draagwijdte nauwelijks nog te meten zijn.
Maar in vergelijking met 1946 is er toch dit belangrijke verschil, dat er een fundament is gelegd en dat het bestek in min of meer grove lijnen ons voor ogen staat. Toch zal er nog heel wat aan de werktekening moeten worden gewijzigd en toegevoegd, waarschijnlijk wel zoveel, dat één generatie er niet mee klaar komt. Maar wat doet dat er toe, juist het experiment zit vol spanning en het plezier zit in het bouwen. Onze voornaamste zorg moet zijn, dat de bouw steeds door kan gaan. En dat kan alleen, als we maken, dat er steeds voldoende mankracht en geldmiddelen zullen zijn.
Het is mij daarom een raadsel, dat er nog altijd leden zijn, die de neus optrekken voor het werk van de ledenwerving. Je kunt een ander een levensovertuiging niet aanpraten, is hun voornaamste argument. Maar hoe juist dit op zich zelf ook mag zijn, het slaat in dit geval m.i. als een tang op een varken. Want we gaan niets aanpraten, maar alleen belangstelling vragen voor ons werk en we doen dat bij mensen, waar we enige weerklank menen te mogen verwachten.
Of het prettig werk is? Dat is de vraag niet. Er is zoveel werk voor het Verbond, dat niet altijd even aantrekkelijk is, maar dat in het geheel van werkzaamheden z'n betekenis heeft en dus gedaan moet worden. Ik zelf doe het met plezier. Immers, het gesprek van mens tot mens heeft dikwijls iets verrassends en het zoeken van datgene, wat in de ander klinkt als in je zelf, heeft voor mij iets intrigerends.
Maar hoe kom je aan de adressen, wordt mij weleens gevraagd. Iedere gemeenschap behoort een lijst te hebben van mensen, waarvan vaststaat, dat ze niet godsdienstig zijn. Natuurlijk komen daarop in de eerste plaats

de namen voor van de leden van de Luisterkring, en de abonnees op Het Woord van de Week, maar ook de buiten-kerkelijken, waarvan we verder niets weten, kunnen er op geplaatst worden. Zo nu en dan ontvangen deze mensen een speciale circulaire of uitgave van het Verbond, zodat ze geleidelijk wat met het Verbond vertrouwd raken. Na enige tijd kan aan zo'n circulaire een strookje worden bevestigd, waarop te kennen kan worden gegeven,dat men inlichtingen wenst. Van deze strookjes komen er in de regel maar weinig terug, maar degenen, die aldus reageren, zijn meestal „rijp" voor het lidmaatschap. Deze verlangen werkelijk „het laatste stootje".
De anderen worden niet losgelaten, maar successievelijk bezocht. Hebben ze telefoon, dan is het al heel eenvoudig. Het verzoek, om eens te mogen komen praten over het Verbond wordt heus niet vaak afgewezen. Heeft de betrokkene geen telefoon, dan bellen we even aan met dezelfde boodschap en in de regel kan dan wel een afspraak worden gemaakt. Als de leden van een gemeenschap weten, dat er aan het huisbezoek aandacht wordt besteed, dan willen zij ook wel eens naar adressen helpen zoeken. Wijkhoofden of contactpersonen kunnen die noteren. Ook kan zo nu en dan aan een convocatie of circulaire een invulstrookje voor dit doel worden gehecht.
Wellicht kan ook een advertentie in een plaatselijk blad een of meer adressen opleveren. Men stelle die dan zo, dat naam en adres kunnen worden ingevuld en dat men de advertentie dus alleen maar hoeft uit te knippen en in te zenden. Wie bijeenkomsten van andere organisaties bezoekt, ontmoet daar misschien wel personen, die voor een bezoekje in aanmerking komen.
Er zijn wellicht nog meer mogelijkheden te noemen. In de praktijk blijkt, dat als de wil er is om het huisbezoek krachtig aan te pakken, de adressen wel te vinden zijn. Wel wil ik nog even waarschuwen, om mensen, die zich eens een enkele keer op een bijeenkomst laten zien, niet direct met huisbezoek lastig te vallen.
Enige belangstelling voor hun persoon kan wel getoond worden en dit is zelfs wenselijk ook, omdat ze aldus het Verbond leren kennen als een gemeenschap. Na korter of langer tijd komen ze dan vaak zelf wel met het verzoek om nadere inlichtingen.
Nu nog enige opmerkingen over het huisbezoek zelf. Niet altijd hebben we de loop van het gesprek geheel in eigen hand. Dat hangt vaak af van de persoon van de gastheer/gastvrouw. Maar als ik de kans krijg, probeer ik eerst iets van de gezinssfeer aan te voelen en mij daarop enigszins in te stellen. Zijn er kinderen, of is er een hond of een kat, dan helpen die dikwijls om de zakelijke stemming wat te temperen en om de propagandist in me enigszins op de achtergrond te houden. De gastvrouw zorgt in de regel wel voor een kopje koffie en dat brengt de sfeer van gemoedelijkheid, die voor het gesprek van zoveel belang kan zijn.
Als er min of meer frequent naar de radiolezingen wordt geluisterd, is dit een uitstekend begin. In de regel bestaat er grote waardering voor, die nog toeneemt als je vertelt, dat het aantal luiseraars ca. 250.000 bedraagt. In een gezin met studerende kinderen zal het humanistisch vormingsonderwijs het gesprek op gang kunnen brengen en is er een zoon in militaire dienst, dan is een praatje over het Thuisfront op z'n plaats. Het geheel van aktiviteiten op het gebied van praktisch humanisme komt dan

vanzelf aan de orde. In ieder geval is mijn ervaring, dat het in de regel gewenst is van het praktische werk uit te gaan en daarbij goed te doen uitkomen, dat duizenden mensen in moeilijkheden en nood, die anders in de kou zouden blijven staan, met raad en daad worden bijgestaan en geholpen.
Vaak gebeurt het, dat de mensen zelf argumenten gaan aanvoeren voor de noodzaak van het bestaan van het Verbond, want de stem van het Verbond draagt veel verder dan we wel eens denken en heeft al heel wat wakker gemaakt.
Als het praktisch humanisme voldoende belicht is komt vanzelfsprekend de achtergrond aan de orde. Natuurlijk leggen we niet plompverloren de beginselverklaring aan de mensen voor, maar geven we de inhoud zo duidelijk mogelijk met eigen woorden weer, er daarbij op wijzend, dat in het humanisme, net als in de verschillende godsdiensten een poging wordt gedaan, om de verhouding van de mens te bepalen ten opzichte van de hem omringende wereld.
Dat het humanisme op zo verrassende wijze weerklank vindt in vele landen, ook in het oosten, kunnen we begrijpelijk maken door er op te wijzen, dat de afbrokkeling van het mytisch-godsdienstig wereldbeeld in deze tijd onafwendbaar is. Het is een proces, dat alle godsdiensten aantast, waardoor de mens over de hele wereld komt te staan voor de noodzaak, zich een nieuw wereldbeeld te vormen, waarin en waarmee hij z'n leven als zinvol ervaren kan.
Natuurlijk moet het bovenstaande niet als een recept voor huisbezoek beschouwd worden. Ieder bezoek loopt weer anders en iedere huisbezoeker zal het op eigen manier moeten doen. Hoofdzaak is, dat het huisbezoek in alle gemeenschappen de nodige aandacht krijgt. Want de mogelijkheden tot opvoering van het ledental zijn in ruime mate aanwezig. Met gemiddeld 3 à 4 avonden per maand ben ik er in ruim een jaar in geslaagd meer dan 30 nieuwe leden te winnen. Als dit in een dorp als Soest kan, dan kan dat overal. En dat wil dus zeggen, dat we de groei van het Verbond in eigen hand hebben. Er wordt wel eens beweerd, dat het Verbond niet meer weg te denken is uit de Nederlandse samenleving. Laten we ons niet vergissen! Stilstand betekent op de duur achteruitgang en vormt dus een wezenlijke bedreiging voor het slagen van ons experiment. Daarom:
In iedere bestuursvergadering van elke gemeenschap zij een vast punt van de agenda: *Hoe staat het met de ledenwerving?*

P. J. B.

SCHRIFTELIJK CONTACT

In „In en Om" (Mededelingen voor onze leden) van 12 januari staat een artikeltje over het initiatief van ons lid, de heer D. G. de Jong, Bosstraat 16 te Baarn om een soort correspondentieclub te beginnen. De eerste reacties hierop zijn bevredigend en er is al een lijstje in omloop van deelnemers. De besturen van de gemeenschappen worden uitgenodigd er ook in hun blaadjes aandacht aan te besteden. De onderneming heeft de naam gekregen van *„Brievenbus"* en de Heer de Jong verzorgt de zaak. Dus in dit geval blijft het Centraal Bureau er buiten, daar hebben ze het al druk genoeg.

NOTEERT U DIT EVEN?

Kopij voor dit blad

Er komt de laatste tijd gelukkig nog al wat kopij voor Kader van anderen dan de vaste medewerkers. Men kan het de redacteur wat gemakkelijker maken door zijn bijdragen rechtstreeks aan hem toe te zenden en bovendien de blaadjes slechts aan één zijde te beschrijven. Als men niet over een schrijfmachine beschikt is het wel gewenst duidelijk te schrijven, zodat we niet, ten gerieve van de zetter, gedwongen worden uw artikel nog eens uit te tikken. Zoveel tijd hebben we nu ook weer niet.

Honorarium sprekers

Gelukkig niet dikwijls, maar toch nog te veel komt het voor, dat de spreker om zijn honorarium moet *vragen*. Dat is voor beide partijen onplezierig, maar nog verdrietiger is het als de penningmeester zijn belofte om te gireren niet nakomt. We hebben hierover enige klachten ontvangen en verzoeken daarom met klem dit te voorkomen.

Rondvraag op het congres

Het Dagelijks Bestuur heeft besloten om op de congresagenda de rondvraag af te schaffen. De praktijk heeft namelijk geleerd, dat men de vragen die daarbij gesteld worden veel beter schriftelijk kan indienen, zodat er dan een behoorlijke tijd voor overweging van een antwoord overblijft.
Als het congres ten einde loopt, en we verkeren toch al meestal in tijdnood, is er voor een grondige beantwoording geen gelegenheid, hetgeen zowel voor de vrager als voor het bestuur een onbevredigende toestand is. Het is daarom veel meer doeltreffend, om dit soort vragen te stellen bij de behandeling van het jaarverslag en dan natuurlijk bij het betreffende hoofdstuk. Dat maakt de bespreking van het jaarverslag levendiger, hetgeen een groot voordeel zou betekenen en de kans bestaat, dat daardoor het beleid van het hoofdbestuur beter uit de verf komt.

Centrum voor Humanistische Vorming

Het zou wenselijk zijn, dat de besturen van de gemeenschappen eens onder de leden zochten naar mensen, die bereid en in staat zijn over het Centrum in andere kringen voorlichting te verstrekken. Er is dezer dagen een uitvoerige documentatie verschenen en aan de hand daarvan kan ieder, die zich daartoe geroepen voelt er een aardig praatje over houden. Dit is niet alleen nodig om aan het Centrum meer bekendheid te geven dan op het ogenblik geschiedt, maar ook om de functionarissen te ontlasten, die voortdurend voor spreekbeuren erover gevraagd worden. Ook zij moeten zich, om hun andere werkzaamheden niet te verwaarlozen, beperken.
En als men toch rondkijkt, we zullen in de naaste toekomst over een aantal krachten dienen te beschikken, die dit onderwijs gaan geven. Voorlopig buiten schoolverband, straks in de school. Er hebben zich al een aantal leden vrijwillig gemeld, maar er moeten er nog veel meer komen. Opgaven graag aan het Centraal Bureau.

VERSTERKING DER GELEDEREN

1 januari 1963 was voor het H.V. in het algemeen en voor de gemeenschappen Rotterdam en omgeving een blijde dag.
Dank zij het Steunfonds Praktisch Humanisme kon een nieuwe funktionaris worden aangesteld, t.w. de heer J. Koops (40), thans nog woonachtig in Zutfen.
Hij is geen vreemdeling in (humanistisch) Jeruzalem, was voorzitter van de gemeenschap Vlissingen en nu nog geestelijk raadsman voor gedetineerden te Zutfen.
De laatste jaren was hij als maatschappelijk werker verbonden aan het Bureau voor Alcoholisme.
Zijn taak wordt de plaatselijke gemeenschappen in het gebied van de Waterweg te adviseren omtrent, en leiding te geven aan, de geestelijke verzorging ter plaatse en die gemeenschappen terzijde te staan bij alles wat deze tak van dienst omvat.
Tevens zal hij medewerken aan het tot stand komen van werkgroepen, o.a. gespreksgroepen ten dienste van buitenkerkelijken; kortom een werkterrein, waarop hij enige jaren „voort" kan.
De heer Koops heeft reeds kennis gemaakt met enkele gemeenschapsbesturen in zijn territoir, werd daar op bijzonder prettige wijze ontvangen en — zoals een der bestuursleden opmerkte — „smeedde tegelijk het ijzer terwijl het heet was".
Hopelijk blijft hij meerdere ijzers in het vuur houden; het hoort bij het dynamische Rotterdam!

d'A.

WAAR BLIJVEN DE JAARVERSLAGEN?

Voor de nieuwelingen even de opmerking, dat de jaarverslagen van de gemeenschappen ingevolge artikel 16 van het Huishoudelijk Reglement vóór 1 maart bij het Centraal Bureau moeten zijn. En voor de oude rotten dient dit als geheugenopfrissertje. Bij het afdrukken van dit nummer, vlak vóór de fatale datum, waren van de 81 gemeenschappen en 14 gewesten/federaties er nog 70 resp. 12 in gebreke.(!)

ORIËNTATIE IN HET GROEPSWERK
(deel II)

Het gebeuren in de groep

Elke groep bestaat uit *mensen.*
Mensen met een ken-vermogen (kennisdrang)
doe-vermogen
gevoel en
wil.

Die mensen komen in elke groep met hun behoeften, verwachtingen en angsten, onzekerheden.

Onzekerheden:

In elke groepsbijeenkomst vraagt elk groepslid zich af:
— wat verwacht men van mij?
— zal ik daaraan kunnen voldoen?
— zal men mij waarderen of kleineren?
— zal het mij lukken mijn zwakke kanten te verbergen?
— hoe zal men mijn voorstellen ontvangen?
Een ander komplex van onzekerheden schuilt in de situatie, die men zal aantreffen: is er voldoende verwarming, verlichting, enz. Is er iemand bij, die toevallig een slecht humeur heeft omdat hem iets (dat niets met de groep te maken behoeft te hebben!) dwars zit of die vermoeid is?
Als deze onzekerheden de overhand gaan krijgen komt dit tot uiting in het gedrag van de deelnemers en wel op twee heel verschillende manieren: sommigen trekken zich terug, worden p a s s i e f, anderen worden juist a g r e s s i e f.

De behoeften

In de kleine groep zoekt de mens bevrediging van de volgende behoeften:
— veiligheid
— zekerheid
— het gevoel ergens bij te horen
— meedoen aan iets, dat men belangrijk vindt
„men" in twee betekenissen: 1 men — persoonlijk
2 men als sociale omgeving
— genegenheid
— bemoediging
— verkrijgen van vrienden en kennissen
— ontspanning
— bevredigen van interessen
— vrijheid
— zelfstandigheid.

Over de beide laatste behoeften: vrijheid en zelfstandigheid moet nog het volgende worden opgemerkt:
De mens wenst vrij te zijn om zonder angst voor vergelding zijn mening te zeggen of niet te zeggen,

vrij om hetgeen er gebeurt prettig of niet prettig te vinden,
vrij ook om een stukje privé-wereld te behouden, waar de groep buiten blijft.

De behoefte aan zelfstandigheid

Uitgangspunt voor groepswerk met volwassenen in een normale situatie is, dat we te doen hebben met zelfstandige, zelf-verantwoordelijke mensen. Dat betekent, dat de groepsleden behoefte hebben aan een zo groot mogelijke medezeggenschap in het vaststellen van het groepsprogramma. Deze medezeggenschap is zo belangrijk omdat die pas het gevoel geeft van mede-verantwoordelijk zijn voor hetgeen er gebeurt of moet gebeuren.
Met deze elementen:

vrijheid
zelfstandigheid
mede-zeggenschap en
mede-verantwoordelijkheid

vormt het moderne groepswerk een belangrijke bijdrage tot de democratisering van onze samenleving.

In bedrijven (met steeds een autoritair organisatiepatroon en dikwijls ook een autoritaire sfeer) en in organisaties (waar het bestuur autoritair kan optreden) kan dit leiden tot conflictsituaties. Het democratiserende karakter van het moderne groepswerk raakt dan in conflict met bestaande autoritaire vormen in de organisatie. Dit betekent, dat het groepswerk consequenties heeft voor de *gehele* organisatie en dat het noodzakelijk is zich van deze consequenties van te voren terdege rekenschap te geven.

De factor tijd

Het is goed, dat wij ons realiseren, dat het groepsproces een proces is, dat in de tijd verloopt. Het groepsproces (b.v. het nemen van een besluit) eist tijd om tot rijping (en aanvaarding!) te komen. Dat betekent, dat wij het geduld moeten opbrengen het groepsproces tot rijping te laten komen. Een ander facet van de factor tijd is deze, dat een groep een leeftijd heeft en een zekere levensduur. Elke groep ontstaat, groeit en wordt een keer oud. Elk van deze fasen heeft haar eigen consequenties voor de groepsdynamica.

In elke groep worden voortdurend *besluiten* genomen. Zowel groepsbesluiten als individuele besluiten. Deze besluiten hebben betrekking op de volgende punten:

het programma,
het bestuur en de structuur (taakverdeling)
lidmaatschap
gedrag
financien.

Belangrijk voor het groepsgebeuren is ook *de physieke ruimte*, waarin de groep zich bevindt. Die ruimte kan door haar inrichting en sfeer deprimerend of stimulerend werken. Zij kan de uitvoering van het werk zelf bevorderen of belemmeren. De ruimte en de opstelling beïnvloedt in hoge mate de onderlinge communicatie tussen de groepsleden.

Een volgend punt, dat onze aandacht vraagt is *de samenstelling* van de groep. Zowel een te grote homogeniteit als een te grote heterogeniteit werken belemmerend op het groepsgebeuren. In een te homogene groep worden geen nieuwe gezichtspunten geopend, die de diskussie kunnen bevruchten of is geen goede werkverdeling mogelijk omdat niemand een bepaalde taak kan of wil uitvoeren. Een te heterogene groep valt meestal uiteen. Factoren, die leiden tot te grote heterogeniteit zijn: grote verschillen in intellect, in sociale status, in formele gezagspositie.

Elke groep heeft een eigen *structuur*. Het is meestal niet zo, dat er een leider is met een aantal leden, die allen op gelijke wijze functioneren. Schematisch voorgesteld als volgt:

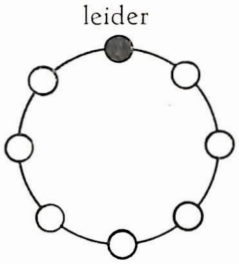

De structuur van een groep wordt bepaald door de volgende factoren:

1. de functionele differentiatie of onderlinge taakverdeling.
2. statusverschillen.
3. persoonlijke voorkeuren en afwijzingen.

In de meeste groepen onderscheiden we een kern, een of meer subgroepen, een paar, een zwart schaap, een buitenstaander, een randlid, enz.

Bij *voorbeeld* als volgt:

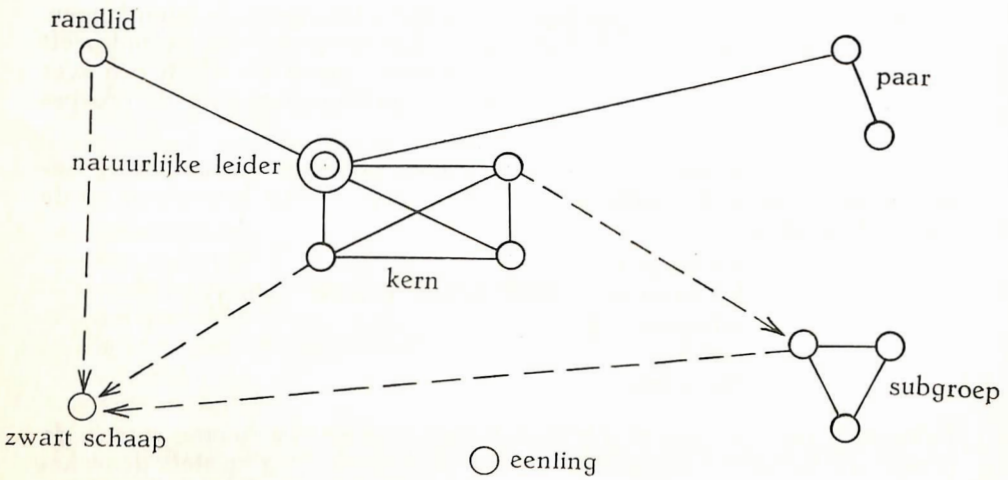

—— tweezijdige communicatie
- - - eenzijdige communicatie

Een dergelijk in tekening brengen van de structuur van een groep noemen we een *sociogram*. Zo'n sociogram is voor een bepaalde groep niet een vast, blijvend gegeven, de structuur van een groep wijzigt zich in de loop van de tijd. De structuur wijzigt zich ook met de aard van de activiteit, die wordt uitgevoerd. Een studiegroep, die aan het eind van de dag als ontspanning tegen een andere studiegroep een spelletje handbal gaat spelen krijgt in de spelsituatie meestal een andere structuur dan in de studiesituatie. Daarom is het vanuit pedagogisch gezichtspunt ook zo belangrijk om groepen in geheel verschillende situaties te brengen. Dat bevordert het tot stand komen van een structuur, waarin elk lid optimaal tot zijn recht kan komen en het groepsproces de beste vruchten afwerpt.

(wordt vervolgd)

J. de Leede

HET FORMULEREN VAN DISKUSSIEVRAGEN

Tot de voorbereiding van een groepsgesprek behoort ook het formuleren van een aantal diskussievragen. Enerzijds vormt het opstellen van de vragen het lastigste deel van de voorbereiding omdat de meeste mensen daar geen ervaring mee hebben, anderzijds is het het deel waar het het meeste op aankomt omdat een stel goede vragen onmisbaar is om een goed gesprek tot ontplooiing te brengen.
Tijdens het in oktober 1962 op de Ark gehouden weekend voor gespreksleiders hebben wij aan dit onderwerp speciale aandacht besteed, waarbij ons de beste werkwijze leek om het maar eens in de praktijk te gaan doen en de aldus verkregen resultaten met elkaar kritisch te bekijken. Alle deelnemers kregen drie teksten voorgelegd met de opdracht bij elke test een stel vragen te maken. De teksten bevatten artikelen over de onderwerpen: vrijetijdsbesteding, het Luikse drama en humanistische vorming van de jeugd.
Wij maken op deze plaats gebruik van de gelegenheid nog iets te zeggen over de ingeleverde vragen over het onderwerp: „Het Luikse drama", die op de bijeenkomst op de Ark niet meer konden worden besproken. De elf ingeleverde series vragen waren zonder uitzondering goed. Deze ervaring leidt tot de moedgevende konklusie, dat een aantal gespreksleiders in het H.V. deze kunst reeds behoorlijk verstaat. Hetgeen overigens niet wegneemt, dat dit programmapunt belangrijk genoeg is om er op volgende bijeenkomsten voor gespreksleiders nog eens aandacht aan te besteden.
Aangezien het in het bestek van dit artikeltje niet mogelijk is een aantal praktische voorbeelden kritisch te bekijken volstaan wij op deze plaats met het geven van enkele algemene aanwijzingen:

1. Een diskussievraag moet *kort* zijn.
2. Een vraag moet volkomen *duidelijk en begrijpelijk* zijn voor de groep, die erover moet diskussiëren.
3. *Elke vraag* mag *slechts één probleem* bevatten. Meerdere problemen in één diskussievraag gevat, leidt noodzakelijk tot een verwarde diskussie.
4. Plaats de verschillende vragen, die u gevonden hebt, in *een logische volgorde.*
5. *Houdt u bij het onderwerp.* Sleep er niet van alles bij, maar neem alleen vragen op, die werkelijk betrekking hebben op het te bespreken onderwerp.

Indien u een bepaald onderwerp wilt prepareren voor een diskussie kunt u in vele gevallen het volgende *vragenschema* toepassen:

a. Waar praten we over,
   hoe ziet het verschijnsel er precies uit,
   wat voor ervaringen hebben de leden van de groep ermee?
b. Wat zijn de oorzaken,
   hoe is het ontstaan?
c. Hoe is onze houding tegenover het verschijnsel,
   wat vinden wij ervan?

d. Welke veranderingen zouden wij willen aanbrengen?
e. Hoe moeten deze veranderingen tot stand gebracht worden, wat kunnen wij er persoonlijk aan doen?

Tenslotte geven wij hieronder als *voorbeeld* èn ten gebruike in de praktijk een stel vragen voor een groepsdiskussie over het belangrijke en actiele onderwerp: „Humanistische vorming van de jeugd".

1. Wat verstaan we onder humanistische vorming van de jeugd?
2. Waarom is dat belangrijk?
3. Langs welke verschillende wegen kan er aan de humanistische vorming van de jeugd worden gewerkt?
4. Wanneer wij ons voorlopig beperken tot de school wat zijn dan onze ervaringen met het christelijke vormingsonderwijs op de openbare scholen, het zgn. godsdienstonderwijs?
5. Welke konklusies trekken wij uit de ervaringen t.a.v. het humanistische vormingsonderwijs?
6. Wat is precies de taak van het Centrum voor Humanistische Vorming?
7. Welke ervaringen hebben wij met het propageren van dit Centrum?
8. Wat dient naar uw mening de *inhoud* te zijn van het humanistische vormingsonderwijs?
9. Vervolgens richten wij onze aandacht nog eens op een andere bij vraag 3 genoemde weg en stellen dan de vraag: welke zijn de mogelijkheden en moeilijkheden van het geven van humanistische vorming aan de jeugd *in het gezin?*
10. Hoe kunnen we de moeilijkheden, die zich daarbij voordoen, het beste oplossen?
    (Zie vooral Mens en Wereld van 6 okt. 1962: de artikelen van Prins en van Gelder; alsmede het verslag van de T.K.C. van 3 nov. 1962; ook de onlangs verschenen documentatie „Humanistisch Vormingsonderwijs")

J. de Leede

DE GROEPSDISKUSSIE IN DE PRAKTIJK

Het gespreksgroepenwerk krijgt in het H.V. steeds meer aandacht. Ook in mijn woonplaats is — na enige jaren van „klein beginnen" en experimenteren — het groepsgesprek ineens „los" gekomen. De laatste maanden vonden vele (huiskamer)bijeenkomsten plaats, die het karakter hadden van gespreksavonden.

Aspekt van verfrissing

Onze gemeenschap telt een goede tachtig leden. Tot voor kort bestonden de voornaamste aktiviteiten uit de zondagochtendbijeenkomsten en enkele avondlezingen. Een paar jaar geleden werden er wel eens enkele huiskamerbijeenkomsten gehouden, doch deze waren meer lezingen dan echte diskussieavonden.
Het waren vooral de jongeren die diskussie wensten. Een ouder, — maar bij de jongeren zeer gezien — lid stelde zijn huiskamer daarvoor ter beschikking. Hij nodigde behalve jongere leden ook jonge niet-leden uit. Hij vermeed zeer beslist deze huiskamerbijeenkomsten tot officiële humanistische avonden te maken. Op deze wijze vormde zich om deze figuur een groep aktieve jongeren, van waaruit de echt wel nodige verfrissing van onze gemeenschap een weg vond. Eerst naar een nieuw stadsgedeelte — waar veel jonge gezinnen lid zijn — en vervolgens van daar naar de „oude stad", waar een van de leden wel als gespreksleider wilde optreden. Het bestuur aktiveerde de nieuwe aanpak, zond enkele geïnteresseerden naar de j.l. oktober gehouden gespreksleidersconferentie op de Ark en maakte het een groepje adspirant-gespreksleiders mogelijk een gewestelijke gespreksleiderscursus te volgen.

Nog „losse" groepen

We zijn nog niet zo ver dat we over vaste gespreksgroepen beschikken, zoals die in de uitstekende brochure „De Humanistische Groep in de Gemeenschap" worden aangeduid en zoals ook de heer de Leede die propageert. Tot nu toe vormden wij zo te hooi en te gras — als er „vraag" naar bleek, b.v. na een niet geheel bevredigende lezing of door plotseling in de actualiteit springende zaken — een groepje van 8 tot 12 mensen, die behoefte voelden eens wat dieper in een onderwerp te duiken. Onderwerpen die op deze wijze ter sprake kwamen waren „Wij en de Kunst" (in 4 groepen), „Humanisme en Opvoeding" (in 2 groepen), „Humanistische geestelijke Verzorging" (in 1 groep), „Het Rassenvraagstuk" (in 1 groep) en „Het vraagstuk van de Kernwapens" (in 4 groepen).
Omdat vooral dat laatste onderwerp actueel is en tal van scherpe kantjes vertoont, lijkt het me voor collega-gespreksleiders nuttig te vertellen hoe wij dit onderwerp benaderden.

Vermijd emotionaliteit!

Wij hebben de gewoonte aangenomen om de mensen d.m.v. een persoonlijk bezoekje voor een gespreksavond uit te nodigen. Dat kost wel wat moeite en tijd, maar het biedt ook de gelegenheid een vaste afspraak te maken. Men moet n.l., door de beperkte ruimte die de huiskamer biedt, echt op de mensen kunnen rekenen. De ervaring heeft ons geleerd dat twaalf mensen kunnen worden uitgenodigd. Als je goed afspreekt komen er tien. Een tweede gewoonte is dat de gespreksleider van te voren een aantal vragen typt of stencilt, die de genodigden een paar dagen voor de diskussie-avond met de uitnodiging worden toegezonden. Wij hebben gemerkt dat men zich door deze vragen (het kunnen er 5 tot 10 zijn) al enigszins op het gesprek prepareert.
Het kernwapenvraagstuk pleegt de mensen echter dusdanig te beroeren dat wij meenden te moeten zoeken naar een speciale aanpak, die een zakelijke diskussie waarborgde. We vonden die door aan de vragen een literatuurlijstje te laten voorafgaan en bij dit alles tevens in te sluiten de nota van het Ned. Pugwash-Comité „Problemen van Kernbewapening, Bescherming en Voorlichting" van deze zomer (verkrijgbaar à 20 ct. bij de redaktiesekretaresse van het maandblad „Wetenschap en Samenleving", P. E. Polak-Eldering, 2e Const. Huygensstraat 72 te Amsterdam-W.) als onverdachte basis van gesprek.

Literatuurlijstje

Het lijstje van aanbevolen literatuur vermeldde vooral artikelen, die in de afgelopen jaren in Mens en Wereld over het kernwapenvraagstuk verschenen, zoals o.m. de beide artikelen van Prof. Tolhoek over de Pugwashbeweging (M. & W. van 18 nov. en 2 dec. '61); de „Verklaring over de Wereldpolitiek" (M. & W. van 4 aug. '62); „Oorlog en Vrede in nieuw Licht" (M. & W. van 3 nov. '62) en het artikel van Kwee Swan Liat (M. & W. van 1 dec. '62). Maar eveneens werd, behalve de nota van het Ned. Pugwash-Comité, aanbevolen het boekje van de Generale Synode van de Ned. Herv. Kerk „Het vraagstuk van de Kernwapenen". We vermeden duidelijk partij-politieke lectuur!

De vragen

Om een indruk te geven van de benaderingswijze van de kwestie en de gang van de diskussie, volgen hier de vragen (die overigens best anders zouden kunnen luiden):

1. Wat is het principiële verschil tussen conventionele wapens en kernwapens?
2. Welke zijn de gevolgen voor de mensheid van:
   a. atoombomproeven,
   b. een nucleaire oorlog?
3. Een wapen, dat men zegt niet te willen gebruiken — dat slechts dienst doet als „afschrikking", zál men dat ook niet gebruiken?
4. Bij niet gebruik: Als men zeker is kernwapens niet te zullen gebruiken, heeft het dan zin ze als politiek en militair wapen te handhaven?

5. Bij wel gebruik: Denkt u dat kernwapens, als „vergelding" gebruikt, de eigen bevolking en de eigen waarden als vrijheid en gerechtigheid kunnen beschermen of redden?
6. Wat vindt u van de morele kant van het gebruik van kernwapens?
7. Zouden conventionele wapens nog een ideëel en/of politiek doel kunnen dienen?
8. Bent u van mening dat het H.V. een ideaal hooghoudt, nastreeft en aldus een gewetensfunctie vervult? *)
9. Zo ja, hoe moeten humanisten dan staan tegenover:
   a. de atoombomproeven,
   b. de gedachte van de „afschrikking",
   c. de „vergelding",
   d. de mogelijkheid van de „eerste klap"?
10. Vindt U dat het H.V. iets moet doen om een (nucleaire) oorlog te voorkomen en/of de menselijke waardigheid te behouden? En, zo ja, op welke manier(en) zou dat dan kunnen?

Discussiëren als Humanisten

Voordat de vier groepen bijeen kwamen hielden de gespreksleiders nog een korte voorbespreking, waarbij ze afspraken de mensen er vooral in een „woord vooraf' op te wijzen dat wij 1e. uit moeten gaan van juiste feiten, 2e. niet het standpunt moeten innemen van een of andere politieke partij, 3e. dat het ons vooral moet gaan om de zedelijke kant van het kernwapenvraagstuk, en 4e. dat het gesprek niet mag worden tot een politiek debat, maar dat men als humanisten bijeen is en dat men slechts als humanist zijn mening moet zien te formuleren. Bovendien wezen de gespreksleiders er uitdrukkelijk op dat het gesprek alleen tot doel kan hebben zich in volle vrijheid over het onderhavige vraagstuk een mening te vórmen; een conclusie en vooral een eensluidende conclusie wordt niet gevraagd!
De laatste vraag zou kunnen wijzen op een intruerend karakter, dat wij aan de gespreksgroepen zouden toekennen. De gespreksleiders hebben echter duidelijk benadrukt dat alleen het Congres via de Alg. Ledenvergadering het middel is om een standpuntbepaling van het officiële Humanistisch Verbond te bewerkstelligen!
Tijdens de gespreksavonden, tenslotte, bleek, dat ieder zich aan de gevraagde regels hield; de diskussie verliep in alle vier groepen op een bijzonder prettige wijze, hetgeen niet wil zeggen dat het soms niet eens even fel toeging. In vrijwel alle groepen bevonden zich pacifisten, „afschaffers" en „behouders". Ondanks dat derailleerde men nergens. Integendeel, de gespreksleiders kregen de indruk dat men blij was dit wel heel moeilijke onderwerp eindelijk eens „stevig" te hebben aangepakt!

een gespreksleider

*) Deze vraag zou o.i. beter weg kunnen blijven, is n.l. overbodig. Eventueel te vervangen door iets als: „Heeft het Verbond een taak tot stellingname in dergelijke, deels politieke vragen (en hoe is de samenhang tussen levensbeschouwing en politiek?") noot redaktie.

BEVOLKINGSVRAAGSTUK

(Aanbevolen als stof voor gespreksgroepen)

Naar humanistisch inzicht dient het zo nauw met het mysterie van het leven samenhangende vraagstuk van ontkieming en geboorte in het kader te worden geplaatst van de verantwoordelijkheid van de ouders. De sexualiteit ziende als enerzijds een aspect van de liefdesrelatie tussen man en vrouw en anderzijds als middel tot voortplanting, moet er van worden uitgegaan, dat ook de beslissing over de gezinsgrootte — voorzover de mens die in de hand heeft — primair een zaak van de beide ouders is. In deze zienswijze is iedere vorm van geboorteregeling, waaronder uitdrukkelijk zowel geboortenbevordering als geboortenbeperking dient te worden verstaan, geoorloofd wanneer deze in het ethische vlak toelaatbaar en wetenschappelijk verantwoord is te achten, waarvoor dus het in iedere mens aanwezige, niet naar willekeur te wijzigen, waardebesef als beslissend geldt.

Hoewel dit standpunt de vrijheid en verantwoordelijkheid in dit opzicht bij de individu zelf legt is er het praktische probleem niet mee opgelost. De een immers zal deze verantwoordelijkheid onmiddellijk projecteren tegen de ruimere achtergrond van de gemeenschap, terwijl de ander er juist een argument in zal zien tot de grootst mogelijke terughoudendheid van de zijde van de overheid, die niet dan onder zeer specifieke omstandigheden langs de weg van voorlichting haar gewicht in de schaal zou mogen werpen. In elk geval houdt het standpunt in, dat overheidsbemoeienis met zaken, die de geboortenregeling raken in beginsel als ongewenst moet worden beschouwd al zal iedereen in de gelegenheid behoren te zijn kennis te nemen van de wetenschappelijke resultaten, die een regeling van het kindertal mogelijk maken en zich de middelen moeten kunnen verschaffen om die resultaten in de praktijk te brengen.

Over de vraag of de overheid in bepaalde gevallen verder zou mogen gaan dan voorlichting zijn de meningen in humanistische kring verdeeld. Afgezien daarvan, dat men een scherp onderscheid moet maken tussen een bevolkingsvraagstuk aan de ene kant en de mogelijkheden tot welvaartsvermeerdering anderzijds, kan men over het bevolkingsvraagstuk als zodanig verschillend oordelen. Zij, die daarbij het gemeenschapsbelang op de voorgrond stellen denken behalve aan economische motieven ook aan de leefbaarheid van een bepaalde gemeenschap bij steeds toenemend zielental, anderen menen, dat de persoonlijke vrijheid te gereder kan prevaleren wegens de betrekkelijkheid van prognoses ten aanzien van bevolkingsgroei, de nog altijd geringe dichtheid van bevolking in uitgebreide gebieden op aarde en de gevaren van een „vergrijzing" van een gemeenschap.

Onder alle omstandigheden zal het intussen de taak van de overheid zijn om zich op grond van het bovenstaande positief in te stellen ten opzichte van organisaties, die een verantwoorde geboortenregeling beogen. Wanneer niet — zoals in ons land — het particuliere initiatief deze taak vervult, is het denkbaar dat de overheid zelfstandig deze voorlichting ter hand neemt. De overheid zal zich in beginsel hebben te onthouden van stimulerende of remmende activiteiten van andere aard.

De art. 451 ter en 451 quater Wetboek van Strafrecht (verbod van het te koop aanbieden enz. van middelen ter voorkoming van zwangerschap) dienen naar humanistisch inzicht in ieder geval te worden afgeschaft. Over de vraag of de kinderbijslag als zodanige stimulerende activiteit mag worden gezien dan wel uitsluitend als maatregel van sociale aard kan worden gekenschetst, bestaat geen volkomen overeenstemming.

KAN DAT NU NIET ANDERS?

Zoals bekend is, wordt aan ieder die bedankt heeft een vragenformulier gezonden om te weten te komen, wat de reden van dit bedanken is geweest. Uit twee ervan citeren we het volgende:

„Ik kende niemand uit die kring en heb mij toen telefonisch opgegeven bij ..... Ik betaalde mijn contributie en ontving maandelijks contactorgaan, maar nooit heb ik huisbezoek gehad. Eén keer kwam er een dame een enveloppe terughalen met een gestort bedrag. ik meen voor het Humanistisch Thuisfront, dat was alles. Daar ik geen enkele bekende had die lid was, kwam ik er niet toe, alleen ergens naar toe te gaan en zo bleef mijn lidmaatschap beperkt tot contributie en maandelijks een krantje en dat voldeed me niet, zodat ik begin 1962 bedankt heb."

„Zoals de gemeenschap hier in ..... is, is het moelijk voor een arbeider om zich thuis te voelen. Ben lid geworden op voorwaarde dat de contributie maandelijks geïnd zou worden. Nadat ik twee en een half jaar *niets* vernomen had, noch van contributie, noch van huisbezoek, werd mij een kwitantie aangeboden van *f* 25,—. Zelf ben ik 3 jaar wijkhoofd geweest en heb maandelijks kwitanties geïnd. Aangezien ik met mijn inkomsten op A.O.W. ben aangewezen, kan ik mij de weelde niet veroorloven om langer lid te blijven of te worden. Mens en Wereld heb ik ook moeten opzeggen."

We zouden kunnen zeggen: commentaar overbodig. Maar daar zijn we er niet mee. Bij het eerste geval blijkt nog eens duidelijk, dat contactbezoek een volstrekte noodzaak is en dat nieuwe leden in elk geval een bezoekje nodig hebben. En wat het tweede betreft, als we het zo doen behoeven we ons niet te verbazen, dat arbeiders geen lid worden, om van gepensioneerden maar helemaal te zwijgen. De moeilijkheid blijft natuurlijk om mensen te vinden, die contributie regelmatig willen ophalen. Toch weten we, dat men daar in verschillende gemeenschappen in slaagt. Want zo veel werk is het nu ook weer niet, al zal men wel eens voor niets komen en terug moeten komen.
We verliezen nog veel te veel leden, die behouden hadden kunnen blijven, als we dit soort dingen goed organiseren. En het is een verdrietige zaak als mensen, die zich spontaan en met een zekere verwachting hebben aangemeld, door onverschilligheid en gebrek aan belangstelling zich teleurgesteld afwenden.

DE LEIDENDE GRONDGEDACHTEN VAN HET MODERNE A-GODSDIENSTIGE HUMANISME EN HUN ONDERLINGE SAMENHANG

Tweede Deel

De inhoud van de humanistische levensovertuiging in concreto

6. *Het waardebesef is wel bovenpersoonlijk, maar niet „buitenmenselijk".*

De waarden, die de mens scheppend in leven en kosmos heeft te realiseren, hebben buiten die mens geen zin, zij kunnen zelfs niet buiten hem gedacht worden. Waarheid enz. bestaat niet ergens als concrete werkelijkheid buiten de mens. Zo kan „de" gerechtigheid niet begrepen worden als vastgelegd in een bepaald gebied, een vaste plaats, een absolute concrete norm. De gerechtigheid is en blijft iets, wat nergens is. Het heeft uit zichzelf geen inhoud. Die moet er aan gegeven worden. In de daden, gebeurtenissen en de historie krijgen de waarden hun gestalte.
Waarheid, goedheid, liefde enz. zijn bij uitstek „menselijke" waarden, die buiten de mens geen betekenis meer bezitten. Zou men de mens wegdenken, dan bleef er ook voor het waardebesef geen plaats meer over. Het is aan het menszijn gebonden en maakt in zekere zin de menselijkheid van de mens uit. [1])
Het waardebesef is zó wezenlijk voor de mens, dat het buiten de mens niet meer te denken valt. De formule „wezenlijk voor de mens" krijgt hier een pregnante en zelfs exclusieve betekenis, omdat hij in de kiem reeds de afwijzing van de idee van een persoonlijke God bevat. Wanneer de godsdienstige mens spreekt over Gods goedheid, waarheid en liefde, lijkt dit de humanist een fictieve verabsolutering van het menselijke. Het hoofdbezwaar van de humanist tegen de voorstelling van een persoonlijke God moet dan ook wezen, dat iets menselijks buiten de mens een absolute betekenis wordt toegekend. [2])

Artikel 8

De grondgedachten van de humanistische ethiek

1. *De zedelijkheid is een „oorspronkelijke" waarde*

Het humanisme verdraagt zich niet met het „naturalisme", dat in het ethische slechts een produkt ziet van materiële evolutie. Er bestaat een „behoren". De vraag naar het behoren kan in het naturalisme niet eens zinvol gesteld worden.
Evenmin is het behoren rechtstreeks en zonder meer af te leiden uit het geheel der sociaal-economische verhoudingen. [3])

---

[1]) Nieuwe Beginselverklaring, pag. 6-7.
[2]) Dr. J. P. v. Praag, radiovoordracht van 4 maart 1951, In het leven geworteld.
[3]) Mr. H. B. J. Waslander, Wat is modern Humanisme? Humanisme en Samenleving, 1950, pag. 1-3.

Het ethische is als een geheel oorspronkelijke werkelijkheid in de mens zelf gelegen, het constitueert zijn wezen en maakt hem tot mens. De herhaling van een dwaling, hoe dikwijls ook gelanceerd, maakt de onjuiste bewering niet waar, en de herhaling van een fout maakt deze daad niet zedelijk goed. Nergens ligt er een directe brug, tussen wat er „is" en wat „behoort" te zijn. Het ethische is onafhankelijk van feiten en omstandigheden, niet afleidbaar, maar een oorspronkelijk gegeven. Wat de humanist nooit prijs geeft is de intuïtieve zekerheid van het onderscheid tussen goed en kwaad. Dit besef staat gebieden in zijn leven en wordt door hem aanvaard. Zo niet dan treedt men buiten de grenzen van het humanisme. [4]) Fundament voor deze zekerheid is niet een redenering, maar de onmiddellijke evidente ervaring zelf, een intuïtieve klaarblijkelijkheid, [5]) van rede, wat niet hetzelfde is als verstand. [6])

2. Het zedelijk goede is het tegengestelde van het egoïsme

Het zedelijk goede is niet te herleiden tot het „nuttige", het „aangename", het „lustgevende" of „gelukschenkende". Het is in het geheel niet herleidbaar tot iets zuiver persoonlijks, tot zelfzucht of eigen belang. Door deze herleidingen berooft men het zedelijk goede van zijn oorspronkelijke betekenis en zin.
Het zedelijke goede kan ook niet tot het collectieve nut herleid worden. Ook deze herleidingen zouden neerkomen op een vitale fundering van de ethiek.
Het zedelijk waarderen maakt aanspraak op algemeengeldigheid. [7]) Het zedelijk handelen is slechts waarlijk zedelijk, wanneer men het doet, onbekommerd om de gevolgen, dit het voor ons heeft.
Niemand zal een drenkeling uit het water halen, terwille van het gevoel van voldaanheid, dat hij daarna zal hebben. Ook hoop op loon of vrees voor straf zijn geen waarlijk zedelijke motieven. [8])
Men kan niet „goed" zijn omwille van een doel, wil er van echte zedelijkheid sprake zijn. Dit zou een verontzedelijking van de deugd zijn. Goed zijn is in zichzelf doel.
Het zedelijk goede sluit derhalve zelfzucht uit. [9]) Het zedelijk besef dwingt ons tot oordelen, waarin de ander gelijkwaardig aan onszelf optreedt. Het eigen belang mag niet zwaarder wegen dan de belangen van de medemens. De ander is immers van dezelfde natuur als wij. Voor zover de mens zich door deze gezindheid laat bepalen is hij zedelijk goed. [10]) Het zedelijk goede is „absolute Forderung". Het geldt uit zichzelf, onafhankelijk van subjectieve Godskennis of van een Openbaring,

---

[4]) Mededelingenblad, 1949, nr. 3, Het humanisme in deze tijd.
[5]) Het Humanistisch Verbond antwoordt, 1954, pag. 13.
[6]) Prof. dr. L. v. d. Wal, Wat is Humanisme? De Toets der Rede, 1950, pag. 15. Verstand duidt op de zuiver logische functies van de geest, „rede" op de geest voor zover hij drager is van het waardebesef. „Redelijk" is hij, die leeft en handelt overeenkomstig zijn besef van waarheid en zedelijkheid.
[7]) Prof. dr. L. v. d. Wal, Humanistische waardefundering, in De Nieuwe Stem, 1950, pag. 215.
[8]) Dr. J. P. v. Praag, Modern Humanisme, 1947, pag. 16.
[9]) Mens en Wereld, 1947, nr. 12, pag. 6, In gesprek met een orthodox christen.
[10]) Dr. J. P. v. Praag, Modern Humanisme, 1947, pag. 65; Prof. dr. L. v. d. Wal, radiovoordracht 27 februari 1955. Zie verder Nederl. Gesprek Centrum, publ. nr. 7, pag. 40.

onafhankelijk ook van historische en psychologische beschouwingen omtrent oorsprong, betekenis of inhoud ervan, onafhankelijkg ook van de uiteenlopende beslissingen, waartoe het zedelijkheidsbesef kan leiden. [11]) Het zedelijk goede is „de ander liefhebben als zichzelf." [12])

3. Het zedelijk waardebesef is niet willekeurig, bovenpersoonlijk, algemeen menselijk, objectief, autonoom, echter niet buitenmenselijk

De mens kan niet willekeurig uitmaken wat zedelijk goed en slecht is. Wij kunnen misschien wel willekeurig zeggen, dat dit of dat goed is, maar wij kunnen het ons niet naar eigen verkiezing zo denken. Met het waardebesef in het algemeen genomen deelt het zedelijksbesef, dat het niet naar willekeur kan worden gewijzigd.
Het niet-willekeurig en bovenpersoonlijk karakter van de zedelijkheid betekent niet, dat zij heteronoom is. Zij gaat wel de individuele sfeer van het menselijke bestaan te boven, maar zij treedt niet buiten de menselijke sfeer. Wat zedelijk goed is kunnen wij niet van een openbarende God vernemen. Voordat we weten, dat de zich openbarende instantie „God" is, hebben zij het criterium van goed en kwaad reeds op „Hem" toegepast. Het zedelijkheidsbesef is reeds in ons. Daardoor is het ook mogelijk de ethiek onafhankelijk van de godsdienst te funderen.
In deze zin is zedelijkheid autonoom; zij berust nergens anders op dan op eigen inzicht. [13]) In de heteronome moraal wordt de menselijke zedelijkheid eerst in God geplaatst en daarna tot goddelijke geboden verklaard. In feite maakt men op deze wijze zichzelf tot maatstaf van God. [14])[15])[16])
Het geloof maakt iemand nog niet „zedelijk", net zo min als het ongeloof. Evenmin maakt het ongeloof iemand onzedelijk. Geloof noch ongeloof is voor iemands zedelijkheid relevant. [17])
De zedelijkheid vindt haar oorsprong en rechtvaardiging derhalve in zichzelf. De normen zijn niet van buiten opgelegd, maar autonoom en immanent. De gedachte der autonomie berust juist op de ontdekking van een wet, „nomos", die in de mens zelf, „autos", aanwezig is en gehoorzaamheid vergt. Zedelijk leven is dus ethisch gebonden leven. Het is eigen geestes-wettelijkheid. [18])

(wordt vervolgd)

---

[11]) Dr. J. P. v. Praag, Autonoom Humanisme, 1946, pag. 9-10; Prof. dr. L. v. d. Wal, radiovoordracht, 14 oktober 1956.
[12]) Prof. dr. L. v. d. Wal, Humanistische Waardefundering, in De Nieuwe Stem, 1950, pag. 219.
[13]) Dr. J. P. v. Praag, Modern Humanisme, 1947, pag. 16-17; Prof. dr. L. v. d. Wal, Wat is modern Humanisme? De toets der rede, 1950, pag. 13-14.
[14]) Prof. dr. H. J. Pos, Socrates, Stoa en Kant, in Mens en Wereld, 1947, 14 juli, pag. 1.
[15]) Prof. dr. L. v. d. Wal, Radiovoordracht, 14 oktober 1956.
[16]) Dr. J. P. v. Praag, Van God en gebod, in Mens en Wereld, 1953, pag. 4.
[17]) Prof. dr. L. v. d. Wal, Radiovoordracht, 9 december 1951.
[18]) Prof. dr. L. v. d. Wal, Autonomie, in Mens en Wereld, 1951, pag. 7-8.

WAT IS HUMANISTISCHE GEESTELIJKE VERZORGING

(deel II)

Enkele gesprekspunten

1. Wat in de inleiding naar voren werd gebracht is theorie, maar iedere goede theorie is neerslag van praktijk. Wat gebeurt er in een gesprek? De client praat met ons en als regel over zijn concrete situatie. In zo'n gesprek is geen onderscheid mogelijk tussen het hoe en waarom. Als het nl. goed is zullen in ieder gesprek het waartoe en waarom altijd in ons aanwezig zijn. De vraag, die de geestelijk raadsman zich wellicht stelt is: „Hoe breng ik in dit gesprek de hierboven ontwikkelde doeleinden te pas?" Maar dat is het punt niet. Daarom moet de vraag luiden: „Hoe leer ikzelf zo intens beleven wat het mens-zijn betekent dat, wat ik ook zeg, het in mijn woorden blijkt?"
Hoe zo'n gesprek loopt vindt men o.a. op pag. 26 en 27 van het boekje Geestelijke Verzorging op humanistische grondslag.
Om te beginnen moet men zo weinig mogelijk zeggen, maar luisteren. Luisteren in de betekenis van een scheppend meebeleven van wat de client beweegt en wat hij in zijn woorden ten naastenbij uitdrukt. In dat luisteren vertegenwoordigt de geestelijk raadsman reeds de gemeenschap. De tweede fase van het gesprek is nog niet het antwoorden, maar het vragen. Die vragen bestaan meestal uit één woord, nl. waarom. Met zo'n vraag wil de geestelijk raadsman de client behulpzaam zijn bij zijn pogingen om tot klaarheid te komen. In het luisteren kom je als regel wel aan een moment waarop je zegt: „Hier ligt naar alle waarschijnlijkheid de kortsluiting." Het simpele 'waarom' kan tot gevolg hebben dat de client zegt: „Hé, daar heb ik nog nooit over nagedacht." Op dat ogenblik gaat hij al een andere baan op.
Pas dan komt ons antwoord. In dat antwoord zal de geestelijk raadsman reageren vanuit zijn eigen levensovertuiging. Dan gaat hij, zonder te moraliseren, het verlangen wekken naar een vollediger mens-zijn, door de nog aanwezige levensmogelijkheden concreet aan de orde te stellen.

2. Het komt voor dat een geestelijk raadsman er huiverig voor is al te robuust in het persoonlijk leven van zijn client in te grijpen. Dat is begrijpelijk en positief te waarderen. Dit geldt overigens voor iedere verhouding tussen mensen, al denken we er dan soms niet aan.
Toch moet de geestelijk raadsman niet te veel scrupules hebben. Wanneer iemand in het water springt, omdat hij van zijn leven genoeg had, spelen we niet met vragen over zelfbestemming en zelfbeschikking. Wie het durft en kan springt de drenkeling na en haalt hem er uit. Intuïtief is bij

ons het duidelijke besef aanwezig dat, wat de ander deed, nooit de oplossing kan zijn.
Ten aanzien van onze clienten gaat het er niet om hem in een betrekkelijke rust te laten leven. Laten zij maar eens verontrust worden en de kluts kwijt raken, mits daardoor het leven voor hen, met gebruikmaking van vermogens en mogelijkheden, de moeite waard wordt.
Overigens zullen wij de client niet in spanning brengen door hem een ander gedragspatroon voor te houden. Wat wij hem voorhouden is de mogelijkheid om met zijn situatie te leven. Zo is het onze taak niet een dief van het stelen af te helpen. De geestelijk raadsman zal het natuurlijk wel mooi vinden als hij daarvan af te brengen zou zijn, maar daar handelde de inleiding niet over. Evenmin zullen wij hem de idee bijbrengen dat wij goed, of niet zo erg, vinden wat hij misdeed. Wat verkeerd is blijft verkeerd, ook tegenover de client. De geestelijk raadsman heeft hem echter te laten zien, dat voor hem de allereerste zaak is, belangrijker in wezen dan van de diefstal af te komen, in het leven een zin te zien. Die zin is mede-menselijkheid. Als we de client dat kunnen laten meebeleven geloven we, zo we niet de logische zekerheid hebben, dat de client zich op den duur in die diefstal niet kan vinden. De spanning, die tussen zondaar en boetprediker kan ontstaan, komt in onze benadering niet voor. Nogmaals, het voorrecht van de geestelijk raadsman is, dat hij de client niet beter hoeft te maken. Waarschijnlijk is hij daardoor de enige die hem beter maakt, maar dat moeten we afwachten.

3. In plaats van beter maken stuit men op een term als aanpassen aan of inpassen in de maatschappij, alsmede, toegespitst op het werk met gedetineerden, uit de gevangenis houden. Het is goed daar enkele ogenblikken bij stil te staan.
Een revolutionair, die de geeestelijk raadsman in de gevangenis ontmoet, zal de maatschappij zo verkeerd vinden, dat hij helemaal niet aangepast wil worden. In zekere zin zal de geestelijk raadsman voor dat standpunt begrip kunnen hebben. Men kan een dragelijk leven voor zichzelf hebben en in het leven wel degelijk een zin zien en in overeenstemming daarmede handelen zonder aan de maatschappij aangepast te zijn. Aanpassing is niet ons laatste woord. Zelfs het uit de gevangenis blijven kan niet onder alle omstandigheden ons hoogste doel zijn, ook al erkennen we dat het leven daar zeer moeilijk kan zijn, en als regel ook is. De pogingen die de reclassering onderneemt dit leed voor de toekomst te voorkomen is van grote betekenis.
Tussen reclassering (maatschappelijk werk in het algemeen) en geestelijke verzorging bestaat echter een groot verschil. De reclassering heeft tot doel de aanpassing in de samenleving te bevorderen, de geestelijke verzorging de client zo mogelijk in staat te stellen met zijn bestaan in het reine te komen, er een zin in te zien. Dat laatste kan bepaald tegen het eerste ingaan. Een reclasseerder kan in beginsel bij een revolutionair weinig of niets beginnen. De geestelijk raadsman zal hem bij moeten staan en kunnen staan bij het in het reine komen met het feit dat hij in deze maatschappij niet aangepast zal worden. Misschien zal het effect zijn dat hij toch aangepast wordt, maar dat kunnen wij dan niet helpen en dat was ook niet ons doel.
Er zijn mensen, ook gedetineerden, die bijv. wel werk en een woning

kregen, maar geestelijk in de kou bleven staan en die daardoor met dat werk en die woning niets wisten te beginnen en in korte tijd weer in dezelfde moeilijkheden zaten. Die nood wil de geestelijk raadsman oplossen.
Ook bij de „onverbeterlijke" recidivist heeft de geestelijk raadsman een taak. Het is mogelijk dat de poging om een uitzicht te bieden en een proces op gang te brengen, althans voor zover valt na te gaan, met weinig succes wordt bekroond. Dan blijft echter de derde taak bestaan, nl. de gemeenschap vertegenwoordigen. Dat heeft een zin in zichzelf. Als de recidivist voor de tiende keer in de gevangenis komt weet hij dat daar de man is, die hem nooit loslaat
Het voorgaande is niet alleen voor de humanistische geestelijke verzorging van betekenis, maar ook voor de geestelijk raadsman. Het is zo verleidelijk eerst de omstandigheden aan te pakken. Het kan ook wel eens nodig zijn. Wanneer bijv. de organen voor maatschappelijk werk te kort schieten is het begrijpelijk dat de geestelijk raadsman aan die omstandigheden aandacht schenkt. Op dat moment werkt de geestelijk raadsman echter als maatschappelijk werker en niet als geestelijk raadsman.
Waar de geestelijk raadsman op bedacht dient te zijn is dat hij door eerst aandacht aan de omstandigheden te schenken het gesprek waar het hem eigenlijk om gaat ontloopt. Dat zou onjuist zijn en onnodig. De geestelijk raadsman zal nooit uit het oog mogen verliezen, dat zijn werk niet in de eerste plaats een kwestie van theorie of studie is, maar van rijping. Wij moeten als geestelijk raadsman zelf weten waar het in het leven om gaat, als alles weg valt. De omstandigheden kunnen belemmerend werken voor de geestelijke rijping, maar ook onder ongunstige omstandigheden is het mogelijk het mens-zijn te bewaren. Het gaat er om ook dan het leven nog aan te kunnen.

P. A. Pols

HET PASTORALE GESPREK [1])

Enige tijd terug kreeg ik een boek over pastorale zorg in handen, geschreven door een orthodoxe predikant. [2]) Het gaf vele voorbeelden uit de praktijk. Het was een aangename verrassing te constateren, dat deze zieleherder met zijn mensen omging op een wijze, die een humanist zonder moeite positief waarderen kan. Toen ik dus het werk van deze twee Nederlandse auteurs ter beoordeling ontving begon ik het te lezen hopend iets dergelijks te ondervinden. Ik werd niet teleurgesteld, integendeel.
Achteraf rees bij mij de vraag: „Wat is de oorzaak van dit merkwaardige verschijnsel?" Pastorale zorg is immers iets anders dan humanistische geestelijke verzorging. De schrijvers laten daaromtrent hun lezers niet in het onzekere. Is het een zelfde bewogenheid met de medemens-in-nood, die maakt dat het werk van de pastor en dat van de geestelijk raadsman

---

[1]) Naar aanleiding van het gelijknamige boek van Dr. H. Faber en Dr. E. van der Schoot, uitg. Erven J. Bijleveld, Utrecht, 1962, 247 pag., geb. *f* 12,90.
[2]) Overwinning van tweespalt Hans Joachim Thilo, uitg. G. F. Callenbach, Nijkerk, 1961.

trekken van verwantschap vertonen? Staan zij beiden in hun arbeid niet vaak voor gelijksoortige moeilijkheden?
Dr. Faber en Dr. van der Schoot „schrijven van een verschillende kerkelijke achtergrond uit" aldus het woord vooraf. Alleen wie enigzins zijn weg weet te vinden in het doolhof van theologische nuanceringen zou dit onder het lezen zelf hebben opgemerkt. Een nieuw symptoom. Als deernis met de medemens het drijvend motief is van de bemoeienis met hem, blijven leerstellige verschillen op de achtergrond.
Het heeft dus zin in Kader enige aandacht aan dit boek te besteden. Zonder overdrijving kan men zeggen, dat veel van wat de schrijvers hun ambtgenoten voorhouden ook voor ons van belang is. Dat blijkt al uit de plaats, die „de visie van Carl R. Rogers [3]) op de gespreksvoering" in „Het pastorale gesprek" krijgt. De beide auteurs maken er geen geheim van; zij zijn van mening, dat de werkwijze van Rogers, die ons als typisch humanistisch aandoet, onmisbaar is voor het welslagen van het pastoraal contact in deze tijd. De moderne mens eist een andere benadering, ook indien hij als gemeentelid vertrouwen stelt in zijn pastor, dan vroegere generaties. Zij pleiten er dus voor, dat a.s. predikanten een scholing in dit opzicht ondergaan, terwijl zij voor vele ouderen een herscholing aanbevelen. Beiden hebben zij al het nodige hieraan gedaan. [4])
Na twee inleidende hoofdstukken geeft Dr. Faber een voortreffelijke schets-in-grote-lijnen van Rogers „client-centred therapy". Voor de pastorale zorg is „bijzonder belangrijk" zijn conclusie, dat „moraliseren en dogmatiseren" taboe behoort te zijn. Wat het moraliseren betreft, hij verdedigt zich met nadruk tegen het verwijt-in-de-vorm-van-een-vraag: „Mag een predikant zich wel van een moreel oordeel onthouden?", (zoals Rogers het eist). Het antwoord is duidelijk: „Wanneer wij als pastores moreel over onze gemeentenaren gaan oordelen, schieten wij in pastorale zorg te kort... wij wijzen hen af in plaats van hen, in Gods naam, want dat is onze opdracht, te aanvaarden. En bovendien: wij proberen hen te binden aan een of ander moreel cultuurpatroon in plaats van hen te zien in hun problematische houding tegenover het licht van God, dat in hun leven wil doordringen". En wat het dogmatiseren betreft, „dat Rogers uiteraard niet noemt, doch dat wij hier moeten vermelden, net zo... Wie in een zielszorgelijk gesprek iemand probeert bij te staan met een theologisch-dogmatisch oordeel, staat in wezen niet naast of bij hem, maar tegenover hem — net als bij een moreel oordeel — en helpt hem hoogstens in het intellectuele vlak." Men ziet, het is geen platonische liefde, welke de schrijver voor Rogers' methode koestert.
In het tweede gedeelte begint Dr. van der Schoot met het pastorale gesprek te karakteriseren en af te grenzen tegen dat van de psycho-therapeut, de maatschappelijke werker en de arts. Hij voegt daar een hoofdstuk over specifiek pastorale hulpbronnen aan toe, voor ons uiteraard

---

[3]) vgl. Kader 1961, pag. 118-122.
[4]) Ik ben zeer onder de indruk van de ernst en de deugdelijkheid, waarmee dit scholingswerk wordt aangepakt en vraag mij af, wat wij daar, niet tegenover, maar naast kunnen stellen. In het gesprek de lijn aanhouden door Rogers getrokken is geen eenvoudige zaak. Met goede wil alleen komt men er niet, een stelselmatige voorbereiding voor deze taak is dringend nodig. Er is nog veel te doen, voordat het H.V. zijn voornemen de geestelijke verzorging van buitenkerkelijken op zich te nemen in een bevredigende omvang in daden zal hebben omgezet.

minder belangrijk, en komt daarna uitvoerig te spreken over de „verschillende psychologische gespreksvormen in hun betekenis voor het pastorale gesprek". Deze ruim 30 bladzijden geven veel stof tot nadenken. Anders dan Dr. Faber, die Rogers dadelijk laat optreden, begint deze schrijver met enige vormen van gesprek de revue te laten passeren, welke ook voor ons doel niet onbelangrijk zijn, waar echter gebreken aan kleven, die hij terecht als bedenkelijk signaleert.
Het begint met „het zich laten uitspreken". De waarde daarvan wordt voluit erkend, maar tevens komt duidelijk uit, dat dit slechts een goed begin is maar nooit het hele werk kan zijn. Nooit? Dat zou de humanistische raadsman niet onderschrijven. Er zijn gevallen, waarin mensen, die in hun omgeving de gelegenheid daartoe missen inderdaad al geholpen zijn, indien zij iemand vinden, die de kunst van luisteren verstaat als de veerman in Hermann Hesses Siddhartha, en die daarna in staat zijn zelf hun weg weer te vervolgen. Zij hebben slechts behoefte aan meeleven. Dat er echter vele gevallen zijn waarin dit onvoldoende is en het eigenlijke werk pas begint als dit is geschied, lijkt mij buiten kijf.
Daarna volgen waardevolle opmerkingen over „Suggestie en het suggestieve element in het pastorale gesprek". Doelbewuste suggestieve beinvloeding verwerpt de schrijver zonder voorbehoud. Men maakt dan immers „gebruik van de behoefte aan en de tendens tot onzelfstandigheid, afhankelijkheid, volgzaamheid" zonder „zijn vrije persoonlijke medewerking". Dit is geen gesprek meer, maar „een monoloog met een de ander dwingend... karakter". In dit verband wordt terecht gewaarschuwd tegen het interpreteren van datgene wat in het gesprek naar voren komt volgens vaste schema's. Dit krijgt al gauw het karakter „van een vrijwel systematische suggestie". Tegenover occasionele suggestie staat Dr. van der Schoot niet geheel afwijzend. Hij meent, dat dit in uitzonderingsgevallen op zijn plaats kan zijn, en geeft daar een goed voorbeeld van.
Tegenover overreding, dat in zover van suggestie verschilt, dat er een beroep op het oordeel van de client gedaan wordt in plaats van op zijn volgzaamheid, is de schrijver ambivalent ingesteld. Hij geeft toe, dat vooral, indien de betrokkene een onredelijke houding aanneemt van een appèl op eigen beter inzicht wel iets te verwachten is, twijfelt echter aan een blijvend succes. Milder valt zijn oordeel uit over de reëducatieve methode van Hugenholtz, die beoogt „opvoeding door zelfopvoeding, doordat de ander geconfronteerd wordt met de werkelijkheid binnen en buiten hemzelf". Wie dit leest, zoals het geschreven is, met de gedachte aan Rogers op de achtergrond heeft al opgemerkt, dat in beide gevallen de pastor directief optreedt.
Het verhelderende gesprek brengt ons nog een stap dichter bij het eind van deze reeks. Het kan als onderdeel van een verderreikende poging zin hebben. Het heeft immers tot doel de client bewust te maken van zijn eigen toestand. Dat is een verre van eenvoudige opgave. Het vraagt diepgaande mensenkennis en psychologisch inzicht. Interpretatie zal er vaak een rol in spelen en terecht merkt de auteur op: „Men bedenke, dat de alleen maar verstandelijke interpretatie niet alleen van geringe waarde is, maar ook schadelijk kan zijn."
Dit alles loopt dan uit op de behandeling van de non-directieve therapie van Rogers, welke de voorkeur verdient boven al de vorige vormen. „Persoonlijk", aldus Dr. van der Schoot, „ben ik na een aantal jaren the-

rapeutische arbeid met de methode van de verhelderende gesprekken... overgegaan op de non-directive therapie en heb dit... als een belangrijke verrijking ervaren ... ik meen vruchtbaarder te kunnen werken dan voorheen. Toch zou ik ... deze methode niet als de alleen zaligmakende willen proclameren; maar alle ruimte willen laten voor verdere discussie en onderzoek... Is voor iedereen de non-directieve therapie de aangewezen weg?"

De meest leerzame gedeelten van dit boek zijn de uitgewerkte, zorgvuldig geanalyseerde voorbeelden, foute en goede. Van de bespreking der eerste is nog het meeste te leren. Het voeren van een gesprek, aangepast bij de persoon en de omstandigheden, is niet zo gemakkelijk. Ontsporingsmogelijkheden zijn er vele. Het is goed zich daar telkens opnieuw rekenschap van te geven. Met zorg gekozen voorbeelden kunnen daarbij helpen. Immers onwillekeurig komt men er dan toe te vragen: „Waar ligt nu eigenlijk de fout? Hoe had ze vermeden kunnen worden? Hoe komt het, dat de betrokkene erin is vervallen?"

Dr. Faber begint reeds in het tweede inleidende hoofdstuk met een voorlopige verkenning van dit glibberige terrein, nog vóór de analyse der non-directieve methode. Een gelukkige gedachte is het daarbij van de gespreksopening uit te gaan. Moet men de ander op gang helpen en zo ja — niet altijd zal dit nodig zijn — hoe? Goed gezien is het verschillende mogelijke antwoorden op deze vraag naast elkaar te stellen. Zo krijgt de lezer, voordat hij verder gaat, zelf uit te maken hoe hij het doen zou. (In dit voorbeeld gaat het om iemand, die begint met zich te verontschuldigen, dat hij de geestelijk raadsman, [5]) die toch al zo weinig tijd heeft, lastig valt.) Een discussie van de verschillende mogelijkheden volgt. Telkens als in het gesprek een nieuwe situatie ontstaat, plaatst de schrijver foutieve en betere voorzettingen naast elkander en geeft hij zich rekenschap van de bezwaren, die aan elk daarvan kleven. Deze door vrijwel het hele eerste gedeelte heen volgehouden methode is bijzonder instructief.

Reeds in het eerste voorbeeld komen ook enige algemene vragen aan de orde. Bij voorbeeld: „Wat te doen, als het gesprek stokt en er een zwijgen intreedt? Moet de raadsman dan dadelijk tussenbeide komen?" De moeilijkheid kan erin liggen, dat de client niet direct de goede woorden vinden kan. Laat de ander dan rustig met al zijn aandacht er bij wachten tot de eerste ze gevonden heeft. „De vrees, die velen voor een stilte in een gesprek hebben, is vaak onjuist". Het kan ook gebeuren, dat de client een innerlijke weerstand te overwinnen heeft, schroomt zich helemaal bloot te geven. Een enkel zinnetje in de goede toon en in een houding, die van meeleven getuigt, uitgesproken, b.v. „U vindt het moeilijk het te zeggen?" kan dan het ijs breken.

Een andere veel voorkomende situatie: Een emotionele uitbarsting stelt de raadsman voor moeilijkheden, vooral indien ze eindigt met de vraag: „En wat denkt U nu hiervan?", een uitnodiging tot meepraten, meeveroordelen of beklagen, waar de geestelijk raadsman niet op in kan gaan, omdat alle drie deze mogelijkheden tot een mislukking leiden. Intussen

---

[5]) Ik schrijf opzettelijk geestelijk raadsman, niet pastor. Dikwijls zal de humanistische lezer wat er staat immers moeten vertalen om dan eerst recht te ontdekken hoe groot juist op wezenlijke punten de verwantschap is tussen geestelijke verzorgers, die het voor alles om de nood èn de geestelijke zelfstandigheid van de betrokkenen te doen is.

mogen deze gevoelsuitingen niet geremd worden. Integendeel met een: „U heeft dus het gevoel, dat..." onthoudt de raadsman zich van inmenging en geeft hij de client gelegenheid zich vrij te uiten, terwijl hij hem terugbrengt tot datgene, waarom het eigenlijk gaat.
Deze korte opsomming van enkele belangrijke punten uit de „eerste verkenning" lijkt mij voldoende om te doen uitkomen met welke ernst de verschillende naar en van het doel af voerende mogelijkheden onder de loupe genomen worden. Zo activeert de auteur de lezers.
Als dan de werkwijze van Rogers uitvoerig is besproken laat hij in een ver doorgevoerde analyse van een reeks voorbeelden, die met inachtneming van het in noot 5 opgemerkte, ook voor ons geestelijke raadslieden bijzonder waardevol is, zien hoe veelvuldig die kan worden toegepast. Een hoofdstuk „Theoretische aspecten van het pastorale gesprek" besluit dan het eerste gedeelte. Het volgende citaat er uit is typerend voor de geest van waaruit dit boek geschreven is. Het laat zien hoe zeer Dr. Faber bereidt is uit Rogers' methode alle consequenties te trekken:
„Een andere regel is, dat de psycho-therapeut geen normen aan de ander voorhoudt, maar hem helpt zijn eigen... normen zo zelfstandig mogelijk tot zijn innerlijk verworven bezit te maken. *Dit geldt ook van de godsdienstige overtuiging.* [6]) ... Wanneer dus een pastor overtuigd is, dat hij de ander, die hem raadpleegt, het beste helpt in een zo consequent mogelijk volgehouden „counseling"-relatie — en zulke gevallen komen veel voor — dan moet hij zich dus van het verkondigen van zijn eigen geloof onthouden — ook waar hem dit moeite kost — en zich met de ander niet in een godsdienstige discussie begeven. Hij moet hem dan dienen door zijn aandacht en zijn meevoelen en meedenken". Om volkomen duidelijk te zijn voegt de schrijver hieraan toe: „Ik kan mij dus voorstellen, dat er situaties voorkomen, waarin de pastor zich — met moeite — inhoudt om van zijn geloof te getuigen, omdat hij ziet, dat de ander te ernstig bezig is de weg naar zijn eigen geloof terug te vinden."
Ook in het tweede gedeelte vindt men waardevolle gespreksanalyses.
Al met al een boek, waarin voor ons geestelijk raadslieden veel te vinden is in een goed leesbare vorm.

Pr.

ONDERBREKING

De reeks over geestelijke verzorging en contactbezoek in de plaatselijke gemeenschappen, zal voor een- of misschien voor enkele malen onderbroken moeten worden. Wel tot mijn spijt, want er ligt nog zoveel in ontwerp gereed. Maar er is niet voldoende tijd om het uit te werken, omdat enkele andere aspecten van het werk tijdelijk om voorrang vragen. Gelukkig is onze schriftelijke voorlichting niet aan deze ene rubriek gebonden. Een van onze meest ervaren plaatselijke geestelijk raadslieden bleek reeds tot hulp bereid.
Daarnaast blijft regelmaat wenselijk; zodat ik spoedig gelegenheid hoop te vinden, om de lopende serie voort te zetten.

Kruyswijk

---

[6]) Cursivering van mij.